

تحلیل نقش فضای سایبر در وقوع جرائم مواد مخدر

بهارک شاهد^۱، محسن نمکین^۲، ابراهیم قربانی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۵/۱۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۳/۱

از صفحه ۲۵ تا ۵۲

چکیده

ارتکاب جرائم ناشی از مواد مخدر به خصوص اعتیاد به آن در بین اقشار مختلف جامعه، علاوه بر همه‌ی آنچه از اعتیاد گفته می‌شود، پدیده‌ای است با لایه‌های پنهان‌تر و ابعاد فزون‌تر از خود اعتیاد. آمارها نشان می‌دهد که نرخ افراد درگیر با معضل اعتیاد و تعداد مرتکبین جرائم ناشی از مواد مخدر که از طریق کارکردهای فضای مجازی درگیر با موضوع شده‌اند، رو به افزایش می‌باشد. هدف از تحقیق حاضر تحلیل نقش فضای سایبر در ارتکاب جرائم مواد مخدر در سال ۱۳۹۶ می‌باشد. پژوهش حاضر از نوع توصیفی-پیمایشی و از نوع تحقیقات کاربردی بوده و جامعه آماری مورد تحلیل شامل کلیه کارشناسان ارشد اجتماعی و حقوقی دستگاه‌های حوزه‌ی مبارزه با مواد مخدر و دستگاه قضایی، به تعداد ۱۰۰ نفر بوده که با توجه به محدود بودن جامعه‌ی آماری، کلیه کارشناسان با استفاده از روش نمونه‌گیری تمام شمار به عضویت نمونه آماری انتخاب و پرسشنامه‌ی محقق ساخته‌ی تحقیق (پرسشنامه ابعاد تأثیرگذار فضای مجازی در ارتکاب جرائم مواد مخدر) با ضریب پایایی ۰/۸۳۲ را تکمیل نمودند. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار SPSS ویرایش ۲۲ استفاده شد. یافته‌ها حاکی از آن بود که متغیرهای تحقیق (۱- تبلیغات در خصوص انواع مواد مخدر در فضای سایبر، ۲- اشتراک نظرات در خصوص اثرات ناشی از مصرف مواد مخدر در فضای سایبر، ۳- اشتراک و انتشار اطلاعات در خصوص شیوه‌های تولید و استفاده از مواد مخدر در فضای سایبر و ۴- عدم کنترل و دسترسی به اطلاعات فعالین مجازی مواد مخدر توسط پلیس و نهادهای مبارز) نقش بسزایی در ارتکاب جرائم مواد مخدر در بستر فضای سایبر دارند. نتایج نشان داد در حال حاضر فضای سایبر می‌تواند تأثیر بسزایی در گرایش به اعتیاد، سوءمصرف مواد مخدر و وقوع دیگر جرائم ناشی از آن داشته باشد.

کلیدواژه‌ها: فضای سایبر، مواد مخدر، جرائم مواد مخدر، محیط مجازی.

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد ارومیه

۲. کارشناس ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه آزاد تبریز

۳. نویسنده مسئول) پژوهشگر مبارزه با مواد مخدر و عضو گروه علمی معاونت تربیت و آموزش ناجا

مقدمه

در عصر حاضر یکی از مسائل اصلی، اساسی و به تعبیری دیگر مهم‌ترین آسیب اجتماعی که سلامتی انسان را با خطر بسیار اساسی مواجه ساخته، اعتیاد به مواد مخدر و روان‌گردان‌ها می‌باشد. اعتیاد معضل خاص یک کشور نیست بلکه یک مشکل جهانی است (رضوی، ۱۳۹۳). تاکنون عوامل کثیری از جمله عوامل اقتصادی، فرهنگی، محیطی، سیاسی و متغیرهایی همچون جنسیت، شغل، تحصیلات و... در شکل‌گیری اعتیاد به مواد مخدر و گرایش به ارتکاب جرائم ناشی از آن تأثیر گذار بوده‌اند. در سال‌های اخیر با پیشرفت علوم ارتباطات مجازی و گسترش خدمات اینترنتی، فضای سایبر و کارکردهای آن از طریق شبکه‌های مجازی به‌طور محسوس و ملموسی سهم بسیار زیادی در ارتکاب انواع جرائم مواد مخدر در بین اقشار مختلف داشته‌اند. چراکه دهه اخیر شاهد تحولات شگرف فناوری و تأثیرات فرهنگی، اجتماعی و حرفه‌ای ناشی از فضای سایبر در بین افراد مختلف بوده است (قربانی، کیانی، ابراهیمی و مالکی، ۱۳۹۶).

مطالعات اخیر نشان می‌دهد که سایت‌ها و شبکه‌های موجود در بستر فضای سایبر به مأمنی امن برای مبلغین، مروجان و توزیع‌کنندگان انواع مواد مخدر تبدیل شده است که متأسفانه این قشر از افراد بزهکار و مجرم به جهت عدم دسترسی آسان به مشخصات و اطلاعاتشان، به راحتی و آسودگی خیال، روزبه‌روز دامنه فعالیت‌های خود را در جهت به تباهی کشاندن جوانان این مرزوبوم و گرفتار نمودن در دام اعتیاد به مواد مخدر و ارتکاب جرائم آن، گسترش می‌دهند (قربانی، ۱۳۹۶، الف). در این بین فضای مجازی، از جمله عواملی است که سهم بسیار زیادی بر گرایش به اعتیاد و وقوع جرائم مواد مخدر در بین اقشار مختلف جامعه دارد (اسماعیلی، ۱۳۸۹). استفاده از فضای مجازی از جهات مختلف قابل بررسی است. به دلیل نبود ضوابط و مقررات جهانی و الزامات ناشی از آن در اینترنت، هیچ‌گونه تضمینی وجود ندارد که همه گروه‌ها و انجمن‌ها در جهت و سیر اهداف انسانی فعالیت کنند، زیرا در کنار گروه‌ها و انجمن‌های مفید، گروه‌های نابهنجار نیز دیده می‌شوند. به علاوه، بعضی از افرادی که به دلیل کمبود فضاهای تفریحی و آموزشی در جامعه، در منزل و با فضای مجازی مشغول می‌شوند، به تدریج نوعی انزوایی را پیش می‌گیرند که در نهایت باعث منزوی شدن آنان از اجتماع می‌شود.

منزوی شدن بهره برداران و ارتباط با افرادی که در دنیای واقعی وجود خارجی ندارند و وجود گروه‌های نابهنجار که در فضای مجازی فعالیت می‌کنند، ممکن است آثار نامطلوب در رفتارهای اجتماعی بهره‌برداران ایجاد کند (حسینی، ۱۳۸۴).

فضای مجازی با حضور در خانه‌های ایرانیان به خصوصی‌ترین حوزه‌های زندگی آنان دسترسی پیدا کرده و با ترویج روابط ناسازگار با زندگی ایرانی سعی در فروپاشی بنیان خانواده‌ها دارند (اسماعیلی، ۱۳۸۹). گسترش روزافزون شبکه‌های اجتماعی، سایت‌های اینترنتی، اتاق‌های گفتگوی خصوصی و... در میان کاربران اینترنت، منجر به تأثیرات جدی و گاه جبران‌ناپذیر در حوزه اعتیاد، مواد مخدر و وقوع جرائم ناشی از آن شده است (یاسمی نژاد، آزادی و اموی، ۱۳۹۰). برخی استفاده‌کنندگان از فضای مجازی تا جایی پیش رفته‌اند که هر ساله چندین نوع مواد مخدر جدید را از طریق بستر فضای مجازی معرفی و در برخی موارد نسبت به حمل و خرید و فروش آن اقدام می‌نمایند. مواد مخدري که تأثیرات بسیار منفی آن بر روی جوانان کشور، باعث نگرانی خانواده‌ها، کارکنان پلیس، گمرک و پزشکانی است که با این دسته از جوانان مواجه می‌شوند (مجرد و اکبری، ۱۳۹۴). از سوی دیگر، اطلاعات قابل دسترسی در اینترنت درباره انواع مواد مخدر و ملزومات ترویج آن وجود داشته که به طور غیرمستقیم باعث ترویج مصرف مواد می‌باشند. این دسته از متخلفان به‌طور فزاینده‌ای از فناوری‌های نوین و پیچیده‌تر برای مخفی کردن فعالیت‌ها و هویتشان نیز استفاده می‌کنند (قربانی و همکاران، ۱۳۹۶).

امروزه باندهای توزیع مواد مخدر از این فضا به‌منظور ترویج و تبلیغ مصرف مواد مخدر استفاده می‌کنند. در بسیاری از شبکه‌های اجتماعی موجود در فضای مجازی، مواد مخدر و محرک را به‌منظور ارزیابی میزان اقبال عمومی تبلیغ می‌کنند و در بسیاری از موارد کانال‌ها، شبکه‌ها، گروه‌ها و صفحاتی را برای فروش و یا ارسال آن‌ها به مناطق مختلف و منازل ایجاد کرده‌اند. فروشندگان و توزیع‌کنندگان مواد مخدر در شبکه‌های اجتماعی به بهانه‌های مختلفی از جمله افزایش تقویت حافظه در فصل امتحانات، افزایش میل جنسی در زنان و مردان و زیبایی‌انداز و پوست افراد، موادی را که اغلب جزو مواد مخدر و محرک است تبلیغ می‌کنند (کمانگر، ۱۳۹۳).

بنابراین، اهمیت و ضرورت این امر به طور کامل مشخص می‌شود که برای در امان بودن افراد و کاربران، ضروری است که اقدامات اساسی برای جلوگیری از ضربه‌ی فضای مجازی به بنیان خانواده‌ها و درگیر کردن جوانان در منجلاب آسیب‌های اجتماعی به‌خصوص پدیده اعتیاد و وقوع دیگر جرائم مواد مخدر انجام داد. با توجه به اهمیت و تأثیر ارتباط بین فضای سایبر در گرایش به مواد مخدر و روند فزاینده نوجوانان و جوانانی که از طریق اینترنت و به‌خصوص شبکه‌های مجازی با خدمات و اطلاعات مربوط به انواع مواد مخدر آشنا و درنهایت به سمت مصرف و خریدوفروش آن گرایش پیدا می‌کنند و وقوع جرائم مواد مخدر از طریق این بستر را رقم می‌زنند، پژوهش حاضر درصدد آن است که به تحلیل نقش فضای سایبر در وقوع جرائم مواد مخدر در سال ۱۳۹۶ را در استان آذربایجان غربی موردبررسی قرار دهد. درواقع پژوهش حاضر درصدد پاسخ به سؤالات زیر هست.

قربانی و مالکی (۱۳۹۶) در تحقیقی به تحلیل تأثیر شبکه‌های مجازی تحت موبایل در گرایش به اعتیاد زنان شهرستان ارومیه پرداختند. نتایج نشان داد، بین اطلاعات ارائه‌شده مجازی در خصوص شیوه‌های تولید و مصرف مواد مخدر و تبلیغات شبکه‌های مجازی تحت موبایل و گرایش به اعتیاد زنان از طریق شبکه‌های مجازی تحت موبایل رابطه معنادار وجود دارد. همچنین نتایج آزمون نشان داد، بین بعد کاهش کنترل‌های اجتماعی معمول توسط شبکه‌های اجتماعی تحت موبایل و گرایش به اعتیاد زنان از طریق شبکه‌های مجازی تحت موبایل رابطه معنادار وجود ندارد.

قربانی و همکاران (۱۳۹۶) در تحقیقی با عنوان بررسی سهم فضای سایبر در گرایش به اعتیاد دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد ارومیه، به بررسی سهم ابعاد تأثیرگذار شبکه‌های مجازی بر اعتیاد به مواد مخدر (تبلیغات انواع مواد مخدر و روان‌گردان، افزایش مدت حضور و بهره‌برداری از شبکه‌های مجازی، گشت‌وگذارهای بی‌هدف و اشتراک نظرات مثبت کاربران در خصوص انواع مواد مخدر) پرداخته‌اند. نتایج تحقیق نشان داد تمامی مؤلفه‌های شبکه‌های مجازی پیش‌بینی کننده مناسبی در جهت گرایش به سوءمصرف مواد مخدر در بین دانشجویان می‌باشند.

قائد و صدرالسادات (۱۳۹۵) در تحقیقی با عنوان نقش شبکه‌های اجتماعی در

جرمزایی، به بررسی جرائم برخاسته از شبکه‌های اجتماعی پرداخته و این‌گونه عنوان می‌کند که امروزه شبکه‌های اجتماعی تبدیل به وسایل ارتباط و تعامل جوامع انسانی شده‌اند و روزبه‌روز باعث ظهور رفتارهای انحرافی جدید از جمله آشنایی با انواع ترکیبات مخدر و روان‌گردان، تولیدات مستهجن، تولیدات ضد فرهنگی و ... می‌گردند.

رضوی (۱۳۹۳) در تحقیق خود با عنوان تشریح جرائم در فضای سایبر و نقش پلیس در پیشگیری از آن به این نتیجه رسیده است که فروش مواد مخدر در بستر اینترنت به‌عنوان ابزاری نوین به‌منظور عرضه مواد روان‌گردان به‌ویژه مواد روان‌گردان صنعتی و گمنام بودن قاچاقچیان در این فضا شکل جدیدی از بازار عرضه مواد روان‌گردان را ایجاد کرده که غفلت از آن می‌تواند خسارت‌های ناگواری به نوجوانان و جوانان وارد کند.

نقیب‌السادات و قانع (۱۳۹۱) در تحقیقی به سنجش رابطه بهره‌برداری از فناوری‌های نوین ارتباطی (اینترنت و ماهواره) و گرایش به آسیب‌های اجتماعی (اعتیاد) پرداخته‌اند. نتایج تحقیق نشان داد که بین تمام ابعاد فناوری‌های نوین ارتباطی و گرایش به اعتیاد رابطه معناداری وجود دارد.

علیوردی‌نیا (۱۳۸۷) در تحقیقی با عنوان اینترنت و سوءمصرف مواد مخدر در خصوص رابطه مواد مخدر و اینترنت به این نتیجه رسیده است که اطلاعات قابل‌دسترسی در اینترنت درباره انواع مواد مخدر، توسط افراد و گروه‌های مختلف با اهداف و انگیزه‌های متفاوت تولید و در اختیار همگان قرار می‌گیرند. لذا برابر نتایج تحقیق شبکه‌های مجازی یکی از مؤثرترین ابزارآلات رسانه‌ای در جهت معرفی انواع مواد مخدر، تبلیغ مثبت آثار آن و درنهایت خریدوفروش آن باشند.

استیفن کوک^۱ و همکاران (۲۰۱۳) طی مطالعاتشان بر روی ۶۰۰۰ نفر از جوانان مرد و زن ۱۸-۲۴ ساله که از شبکه‌های مجازی تحت موبایل استفاده می‌نمودند، به این نتیجه رسیدند که فعالیت‌های مشترک در شبکه‌های مجازی آنلاین و اشتراک نظرات مثبت در خصوص الکل و داروهای روان‌گردان توسط دوستان، تأثیر بسیار شگرفی در گرایش به مصرف الکل و داروهای روان‌گردان در بین این جوانان داشته است.

استودارد^۱ (۲۰۱۲) در تحقیق خود با موضوع نقش شبکه‌های آنلاین در گرایش به ماری‌جوانا در کشور آمریکا که در مجله الکل و مواد مخدر منتشر شده است، نشان داد زمانی که موقعیت و شرایط سهل و آسان در جهت تهیه و انتخاب انواع ماری‌جوانا (افزایش گزینه‌ها) فراهم باشد، گرایش به سمت آن نیز به شدت افزایش خواهد یافت. مخدر مأخوذ از خدر است که به معنی ضعف و تنبلی و سستی می‌آید و بر معانی زیر نیز اطلاق می‌گردد: ۱- تاریکی، ۲- سیر و سیاحت، ۳- چشم‌پوشی، ۴- سردی، ۵- لازم گرفتن چیزی، ۶- جایگزین شدن که همه این‌ها بزدلی، عقب‌ماندگی، سرگردانی، کودنی و بی‌غیرتی را به دنبال دارند و تمام این معانی در معتاد به مواد مخدر متحقق می‌باشند؛ اعم از این که مواد مایع را استعمال کند یا جامد آن را (دوران، ۱۳۸۴). فتاح و منصوری فر (۱۳۹۱) در تعریفی اصطلاحی عنوان می‌کنند که هرگونه ترکیب گیاهی و شیمیایی که باعث دگرگونی در سطح هوشیاری مغز شده و باعث ایجاد اعتیاد در فرد و وابستگی به ماده مصرفی می‌گردد ماده مخدر نامیده می‌شود. این تعریف شامل تمام انواع مواد مخدر فعلی و آنچه در آینده پدید آید، می‌باشد. اعتیاد در لغت به معنای عادت کردن و یا خوی کردن به چیزی است.

از نظر کاستلز^۲ (۲۰۱۱) در دنیای امروز انقلاب فناوری‌های ارتباطی - اطلاعاتی (ماهواره و اینترنت) جنبه‌های مختلف زندگی انسان را تحت تأثیر قرار داده است. اینترنت انقلابی عظیم در دنیای ارتباطات است که مرز جغرافیایی نمی‌شناسد. تعریف اینترنت به دلیل سیال بودن آن دشوار است (آدورجان^۳، ۲۰۱۵). از نظر دیم‌گیو^۴ (۲۰۱۲) اینترنت، شبکه‌ای الکترونیکی از شبکه‌هایی است که خانه‌ها و دفاتر کاری را به یکدیگر متصل می‌سازد و مردم از آن برای تبادل پست الکترونیک، مشارکت در فضاهای تعاملی گوناگون و مشاهده سایت‌های اطلاعاتی بهره می‌گیرند. مکنا^۵ (۲۰۰۷) این‌گونه بیان می‌کند: اگرچه اینترنت امروزه مانند تلفن یک نیاز اساسی محسوب نمی‌شود، اما دارای خصوصیتی است که سبب جذب جوانان می‌شود و زمان زیادی نخواهد گذشت

1.Rekart
2.Castells
3.Adorjan
4.Dimaggio
5.McKenna

که اهمیت آن به اهمیت تلفن برسد. در حال حاضر ظهور شبکه‌های مجازی اجتماعی تحت وب و تحت موبایل و جذب بیش از ۳۰ میلیون کاربر ایرانی موجبات گسترش بسیاری از کج‌روی و ناهنجاری‌های اجتماعی را فراهم آورده است. نخستین بار مفهومی با عنوان شبکه‌های اجتماعی اینترنتی با قالب امروزی در سال ۱۹۶۰ اولین بار در دانشگاه ایلی نویز^۱ در ایالت متحده آمریکا^۲ مطرح شد (ورنر و جیمز^۳، ۱۳۸۲) که حالیه به عقیده اسکینر^۴ (۲۰۱۳) با توجه به ناشناس بودن کاربران و سهولت استفاده از این شبکه‌ها، حق مصون بودن حریم خصوصی و داده‌های شخصی در فضای مجازی به یکی از چالش‌انگیزترین مسائل حقوق بشر تبدیل شده است، زیرا تجاوز به حریم خصوصی افراد به سرعت افزایش یافته است (نیسی و مدحج، ۱۳۹۰).

فضای مجازی به عنوان یکی از ویژگی‌های زندگی مدرن تعریف شده است که همانند هر پدیده‌ای که منافع و اثرات مثبتی بر زندگی بشر دارد، دارای جنبه‌های منفی و ویرانگری نیز هست (مک‌کوئل^۵، ۲۰۰۵). اینترنت تنها یک ابزار ارتباطی نیست، بلکه امکانات بسیار متنوعی در آن وجود دارد (از جمله اخبار، وبلاگ‌ها، موسیقی و فیلم) که استفاده از آن‌ها فعالیتی اجتماعی محسوب نمی‌شود. در همین راستا ولمن^۶ (۲۰۱۱) دو گونه استفاده از اینترنت را برمی‌شمارد، استفاده‌های اجتماعی مثل ایمیل و چت^۷ و استفاده‌های غیراجتماعی مثل وبگردی و دانلود^۸ موسیقی. به عقیده سانتی^۹، (۲۰۱۵) و بر اساس نظریه تحلیل شبکه و نظریه وابستگی مخاطب، زمانی که فناوری، کاربر و کاربرد تغییر می‌کند، اثرات اینترنت بر زندگی اجتماعی افراد هم تغییر می‌کند. اینترنت احتمال ایجاد رابطه میان افراد متفاوت و توان شخص برای دستیابی به منابع بیشتر (به‌ویژه اطلاعات بیشتر و متنوع‌تر) را فراهم می‌آورد. در کل می‌توان گفت شبکه‌های اجتماعی آن دسته از وب سایت‌ها و نرم‌افزارهایی هستند که طیف وسیعی از تعاملات

-
1. Ilyenose
 2. USA
 3. James and Verner
 4. Skinner
 5. McQuail
 6. Volman
 7. Chat
 8. Download
 9. Santi

اجتماعی با دوستان و اعضای خانواده را از طریق تلفن همراه میسازند. شبکه‌های اجتماعی مجازی نسل جدیدی از وبسایت‌های اینترنتی هستند که با پیشرفت فناوری در قالب نرم‌افزارهایی برای موبایل‌ها و دیگر ابزارهای ارتباطی نیز تعریف شده‌اند و قابل دسترسی هستند. در این شبکه‌ها، کاربران حول محور مشترکی به صورت مجازی دور یکدیگر جمع می‌شوند و گروه‌هایی را تشکیل می‌دهند. در واقع، شبکه اجتماعی شبکه‌ای متشکل از افراد و گروه‌ها و ارتباطات بین آن‌ها در ابزار خاص دیجیتالی هست (مولایی، ۱۳۹۴). وود^۱ (۲۰۰۸) شبکه‌های مجازی را مجموعه‌ای از ارتباطات درونی انسان‌ها از طریق ابزار دیجیتالی و بدون در نظر گرفتن جغرافیای فیزیکی معرفی می‌کند.

پیشرفت فناوری و جهانی‌شدن تجارت، علاوه بر ایجاد فرصت‌هایی برای توسعه اجتماعی، فرصت‌های زیادی را برای اشکال سنتی و نوین جرائم ایجاد کرده است (ریترز^۲، ۲۰۱۲). جرائمی که با استفاده از امکانات اینترنتی انجام می‌شود، مستلزم استفاده از منابع نسبی کمتری است و ارتکاب این جرائم در فضایی رخ می‌دهد که افراد در آن حضور فیزیکی ندارند. همچنین در بسیاری از کشورها این‌گونه جرائم تعریف نشده‌اند یا به درستی تعریف نشده‌اند؛ بنابراین خطرات درگیر شدن در این دسته از جرائم بیشتر و احتمال ردیابی و دستگیری مجرمان بسیار کم است (علیوردی‌نیا، ۱۳۸۷). اطلاعات قابل دسترسی در اینترنت درباره انواع مواد مخدر، توسط افراد و گروه‌های مختلف با اهداف و انگیزه‌های متفاوت تولید می‌شوند (اگنیو^۳، ۲۰۰۹). برخی از آن‌ها از اینترنت جهت گسترش دامنه فروش خود و درگیر کردن جوانان در رفتارهای غیرقانونی، استفاده می‌کنند. بسیاری از وبسایت‌ها با فراهم نمودن طیف وسیعی از اطلاعات مربوط به مواد مخدر و ملزومات آن مروج فرهنگ سوء مصرف مواد مخدرند و برخی به طور غیرمستقیم باعث ترویج مصرف ماده‌اند. این دسته از متخلفان به طور فزاینده‌ای از فناوری‌های نوین و پیچیده‌تر برای مخفی کردن فعالیت‌ها و هویتشان استفاده می‌کنند (قربانی و همکاران، ۱۳۹۶).

1. Wood
2. Rieters
3. Agnew

استراتژی‌ها و عوامل مؤثر در وقوع جرائم مواد مخدر از طریق شبکه‌های مجازی به‌طور کلی، استراتژی‌ها و روش‌های به‌کارگیری شده در جهت سوق دادن افراد در فضای سایبر و شبکه‌های مجازی به سمت اعتیاد و سوءمصرف مواد مخدر و ارتکاب جرائم آن که ابعاد مدل تحقیق حاضر نیز می‌باشند، عبارت‌اند از:

۱. فعالیت‌های متمرکز بر تبلیغات انواع مواد مخدر از طریق فضای سایبر؛
 ۲. فعالیت‌های متمرکز بر اشتراک نظرات در خصوص اثرات ناشی از مصرف مواد مخدر از طریق فضای سایبر؛
 ۳. فعالیت‌های متمرکز بر اشتراک و انتشار اطلاعات در خصوص شیوه‌های تولید و استفاده از مواد مخدر از طریق فضای سایبر؛
 ۴. فعالیت‌های متمرکز بر عدم کنترل و دسترسی به اطلاعات فعالین مجازی مواد مخدر توسط پلیس و نهادهای مبارز؛ (قربانی، ۱۳۹۶، الف و قربانی، ۱۳۹۶، ب)
- البته علاوه بر روش‌ها و استراتژی‌های فوق، شکل‌های دیگری از کارکردهای فضای سایبر در ارتکاب جرائم مواد مخدر وجود دارد که به‌نوعی از ترکیب این روش‌ها بوده یا در دل یکی از آن‌ها قرار دارد. هریک از این کارکردها و راهبردها، به شرحی که در ادامه آمده است، قابلیت جذب افراد به سمت سوءمصرف مواد مخدر و ارتکاب جرائم آن را دارا می‌باشند.

فعالیت‌های متمرکز بر تبلیغات انواع مواد مخدر از طریق فضای سایبر

امروزه در فضای سایبر و شبکه‌های اجتماعی گوناگون تحت موبایل و تحت وب به‌گونه‌ای عمل می‌شود که گویا این مواد مخدر معجزاتی می‌باشند که تاکنون جوانان و نوجوانان از غافله عقب‌مانده‌اند. تبلیغات دروغین در خصوص آثار مصرف انواع مواد مخدر که در ادامه به آن اشاره خواهیم کرد و عیناً برگرفته از فضای سایبر می‌باشند، گویای این واقعیت هست.

- ۱ - تسکین درد: این مواد واکنش انسان را نسبت به حس درد کاهش می‌دهد و روی عامل اصلی ایجاد درد هیچ‌گونه اثری ندارد.
- ۲ - درمان بیماری‌هایی مثل قند یا دیابت.
- ۳ - کاهش آلام روحی و اضطراب و افسردگی و دیگر بیماری‌های روانی که شایع و

به شدت آزاردهنده است.

۴ - رفع مشکلات روابط جنسی مردان و زنان.

۵- بهبود بیماری‌های گوارشی.

۶ - کسب انرژی بسیار و مطالعه مداوم.

۷- کاهش سریع و باورنکردنی وزن (قربانی، ۱۳۹۶، الف)

- فعالیت‌های متمرکز بر اشتراک نظرات در خصوص اثرات ناشی از مصرف مواد مخدر از طریق فضای سایبر

منظور از اشتراک نظرات کاربران در فضای مجازی، میزان آرای مثبت ثبت شده‌ی کاربران و اعضای شبکه به یک موضوع خاص از جمله اظهارنظر در خصوص خصیصه‌های انواع مواد مخدر و آثار ناشی از مصرف آن هست. تعداد لایک‌ها (پسندانه‌ها)، اشتراک-گذاری‌ها و نظرات بر روی مطلبی که در خصوص انواع مواد مخدر می‌باشد، بیانگر تعداد کاربرانی است که بر محتوای ارائه شده علاقه‌مند هستند و مطالب را دنبال می‌کنند. نه تنها لایک کردن پست‌ها بلکه اشتراک‌گذاری‌ها بیانگر خوبی برای میزان علاقه‌مندی مخاطبان می‌باشد. نظراتی که در زیر هر پست نوشته می‌شود خواننده را از اینکه مخاطبان تا چه اندازه سعی در تعامل و ارتباط دارند مطلع می‌کند (قربانی، ۱۳۹۶، الف و قربانی، ۱۳۹۶، ب).

- فعالیت‌های متمرکز بر اشتراک و انتشار اطلاعات در خصوص شیوه‌های تولید و استفاده از مواد مخدر از طریق فضای سایبر

شیوه‌ها و شگردهای آموزش ارتکاب جرائم مواد مخدر در بستر فضای سایبر به دو صورت پولی و غیر پولی می‌باشد. بدین صورت که افراد آموزش دهنده در قبال دریافت مبالغی هنگفت و یا به صورت رایگان و در جهت گرفتار نمودن جوانان و اقشار مختلف در منجلاب اعتیاد و قاچاق مواد مخدر، اقدام به صدور آموزش‌های مربوطه می‌نمایند. در ذیل مطالبی که مورد آموزش قرار می‌گیرند، لیست گردیده است.

۱. آموزش کشت و پرورش گیاهان حاوی ترکیبات مخدر.

۲. آموزش ساخت مواد مخدرهای صنعتی و نیمه‌صنعتی.

۳. آموزش چگونگی نحوه تهیه مواد اولیه لازم از فروشندگان.

۴. آموزش چگونگی نحوه تهیه مواد اولیه لازم از مواد داروئی مجاز (جایگزین).

۵. فروش فرمول‌های شیمیایی ساخت مواد مخدر.

لازم به ذکر است که در تمامی مراحل آموزشی افراد از هویت جعلی و شماره تلفن‌های ناشناس و غیر نام استفاده و جهت دریافت وجه از کارت‌ها و حساب‌های جعلی استفاده می‌نمایند. همچنین در کلاس‌های گروهی افراد توسط معرف وارد گروه شده و هرکسی اجازه ورود به گروه‌ها را ندارد (قربانی، ۱۳۹۶، الف و قربانی، ۱۳۹۶، ب).

- عدم کنترل و دسترسی به اطلاعات فعالین مجازی مواد مخدر توسط پلیس و نهادهای مبارز نوع مخفی سازی اطلاعات توسط سوداگران مواد مخدر در بستر اینترنت چنان گسترده و پیچیده می‌باشد که امروزه سوداگران مجازی به جهت مصون ماندن از اشراف اطلاعاتی پلیس و دستگاه‌های ناظر بر گردانندگان صفحات وب، با مخفی سازی هویت واقعی و انتقال داده‌ها، کالاها و بازار محصولات ضد فرهنگی خود، به دامنه جرائم خود ابعاد وسیعی بخشیده‌اند (کان^۱، ۲۰۱۵). امروزه تاجران مواد مخدر و حتی برخی کاربران عادی با مطالعه‌ی دقیق کارکردها و توانایی‌های این بستر، در فضاهای نامرئی و تاریک شبکه‌ی دیجیتال به تبادل انواع مختلف از مواد روان گردان و مخدر و ملزومات تبلیغ و ترویج آن می‌پردازند (بوگستون و بینگام^۲، ۲۰۱۵).

مدل مفهومی و تحلیلی تحقیق

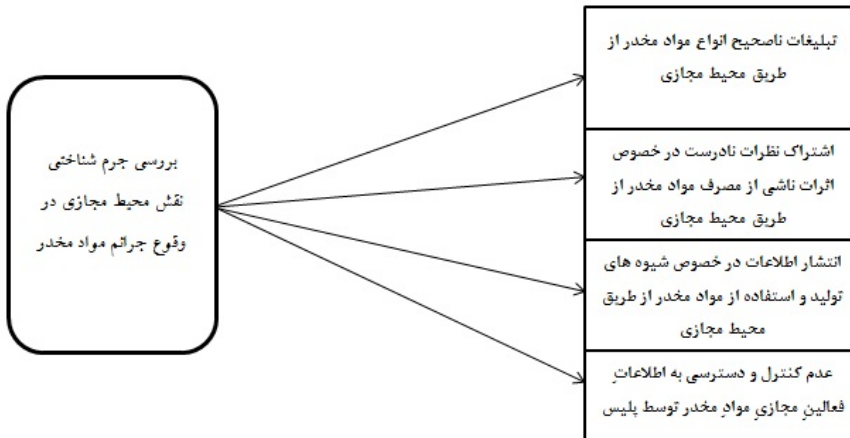
با توجه به استراتژی‌ها و کارکردهای فضای سایبر در ارتکاب جرائم مواد مخدر، مدل مفهومی تحقیق به شکل زیر ارائه می‌گردد. در جدول شماره ۱ منابع به کار برده شده در جهت ارائه مدل مفهومی تحقیق ارائه شده است.

ردیف	فرضیه	مأخذ
۱	بررسی نقش تبلیغات انواع مواد مخدر از طریق فضای سایبر، در وقوع جرائم مواد مخدر	(قربانی، ۱۳۹۶، الف)، (رضوی، ۱۳۹۳)، نقیب‌السادات و قانع (۱۳۹۱) علیوردی‌نیا (۱۳۸۷) استودارد (۲۰۱۲)
۲	بررسی نقش اشتراک نظرات در خصوص اثرات ناشی از مصرف مواد مخدر از طریق فضای سایبر، در وقوع جرائم مواد مخدر	(قربانی، ۱۳۹۶، ب)، نقیب‌السادات و قانع (۱۳۹۱)، علیوردی‌نیا (۱۳۸۷)، استیفن کوک و همکاران (۲۰۱۳)
۳	بررسی نقش اشتراک و انتشار اطلاعات در خصوص شیوه‌های تولید و استفاده از مواد مخدر از طریق فضای سایبر، در وقوع جرائم مواد مخدر	ابراهیم پور و خزایی (۱۳۹۱)، دوران (۱۳۸۴)، قربانی و همکاران (۱۳۹۶)
۴	بررسی نقش عدم کنترل و دسترسی به اطلاعات فعالین مجازی مواد مخدر توسط پلیس و نهادهای مبارز	(قائد، ۱۳۹۵)، رضوی (۱۳۹۳)، علیوردی‌نیا (۱۳۸۷)، استودارد (۲۰۱۲)

1.kane

2.Buxton & Bingham

جدول شماره ۱: منابع مورد بررسی و مطالعه در جهت ارائه متغیرهای تحقیق

شکل شماره ۱: مدل مفهومی تحقیق

سؤال اصلی:

فضای سایبر چه نقشی در ارتکاب جرائم مواد مخدر دارد؟

سؤال های فرعی:

۱. تبلیغات در خصوص انواع مواد مخدر در فضای سایبر، چه نقشی در وقوع جرائم مواد مخدر از قبیل کشت، تولید، توزیع، ترانزیت، خرید، فروش، قاچاق و مصرف دارد؟
۲. اشتراک نظرات در خصوص اثرات ناشی از مصرف مواد مخدر در فضای سایبر، چه نقشی در وقوع جرائم مواد مخدر از قبیل افزایش توزیع، خرید، فروش و مصرف دارد؟
۳. اشتراک و انتشار اطلاعات در خصوص شیوه های تولید و استفاده از مواد مخدر در فضای سایبر، چه نقشی در وقوع جرائم مواد مخدر از قبیل افزایش کشت، تولید، توزیع، خرید، فروش و مصرف دارد؟
۴. عدم کنترل و دسترسی به اطلاعات فعالین مجازی مواد مخدر توسط پلیس و نهادهای مبارزه، چه نقشی در وقوع جرائم مواد مخدر از قبیل کشت، تولید، توزیع، ترانزیت و قاچاق دارد؟

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از لحاظ هدف از نوع کاربردی، از نظر روش، توصیفی - پیمایشی و از لحاظ زمانی از نوع مقطعی و مربوط به سال ۱۳۹۶ می‌باشد. جامعه‌ی آماری این تحقیق شامل کلیه کارشناسان ارشد اجتماعی و حقوقی دستگاه‌های مبارز و دستگاه قضایی از جمله معاونت پیشگیری از جرم دادگستری، پلیس مبارزه با مواد مخدر، پلیس فتا، اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی و... استان آذربایجان غربی و به تعداد ۱۰۰ نفر می‌باشد که با توجه به محدود بودن جامعه آماری، کلیه کارشناسان با استفاده از روش نمونه‌گیری تمام شمار به عضویت نمونه آماری انتخاب گردیدند. برای جمع‌آوری داده‌های موردنیاز تحقیق از پرسشنامه استفاده شده است. نوع پرسشنامه‌ی مورد استفاده در این تحقیق، پرسشنامه‌ی محقق ساخته‌ی عوامل سایبری مؤثر در ارتکاب جرائم مواد مخدر می‌باشد. در پرسشنامه‌ی فوق، از یکسری سؤالات بسته با طیف پنج گزینه‌ای لیکرت استفاده شده است. به‌طور کلی ساختار پرسشنامه شامل ۳ بخش است؛ در بخش اول، عنوان، معرفی پژوهش و هدف از انجام آن برای پاسخگو، بخش دوم اطلاعات جمعیت شناختی و در بخش سوم یکسری سؤال بسته برای گردآوری اطلاعات درج گردیده است. به‌منظور سنجش روایی ابزار سنجش از روش روایی قضاوتی استفاده شده است. به‌منظور اندازه‌گیری ضریب پایایی پرسشنامه از روش آلفای کرونباخ، از نرم‌افزار SPSS استفاده که میزان همبستگی آلفای کرونباخ برابر با ۰/۸۳۲ گزارش گردید. همچنین به‌منظور اجرای فرضیات و جهت تحلیل و بررسی متغیرهای پژوهش، از نرم‌افزار تحلیل آماری SPSS ویرایش ۲۲ استفاده شده است.

یافته‌های تحقیق

– میانگین، میانه، نما و شاخص‌های مربوط به پراکندگی داده‌ها در جدول شماره ۲ ارائه شده است.

جدول شماره ۲: آماره‌های مربوط به میانگین، میانه، نما

متغیر	کل پرسشنامه	اشتراک نظرات مثبت	تبلیغات مثبت	اطلاعات ارائه شده مجازی	عدم کنترل و دسترسی به اطلاعات فعالین مواد مخدر
تعداد پاسخگویان	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
میانگین به‌دست آمده	۸۳/۹۹	۲۲/۵۹	۲۶/۷۵	۲۰/۷۰	۱۴/۵۸
میانگین پرسشنامه	۷۵	۲۱	۲۴	۱۸	۱۲
اختلاف میانگین	+۸/۹۹	+۱/۵۹	+۲/۷۵	+۲/۷۰	+۲/۵۸
میانه	۹۲	۲۴	۲۷	۲۰/۵	۱۵
نما	۹۴	۲۴	۳۰	۲۴	۱۶
انحراف معیار	۱۵/۸۶	۴/۶۰	۵/۵۱	۵/۱۰	۲/۶۷
واریانس	۲۵۱/۵۶۶	۲۱/۱۷۴	۳۰/۴۳	۲۶/۰۸	۷/۱۵

– بررسی نرمال بودن داده‌ها با استفاده از آزمون کولموگروف-اسمیرنوف

جدول شماره ۳: نتایج آزمون کولموگروف-اسمیرنوف مربوط به مؤلفه‌های مورد بررسی

نتایج آزمون K-S	سطح معنی داری	متغیرها
۲/۳۰۴	۰/۰۰۰	اشتراک نظرات مثبت کاربران
۱/۴۲۱	۰/۰۳۵	تبلیغات مثبت شبکه‌های مجازی
۲/۳۹۲	۰/۰۰۰	اطلاعات ارائه شده مجازی در خصوص شیوه‌های تولید
۱/۹۲۲	۰/۰۰۱	عدم کنترل و دسترسی به اطلاعات فعالین مجازی مواد مخدر
۲/۲۰۷	۰/۰۰۰	کل پرسشنامه

با توجه به نتایج جدول فوق چون مقدار سطح معنی داری برای تمام مؤلفه‌ها کوچک‌تر از مقدار خطا (۰/۰۵۰) است در نتیجه این متغیرها دارای توزیع غیر نرمال هستند و از آزمون‌های نا پارامتریک در جهت آزمون فرضیه‌ها استفاده شده است.

آزمون فرضیه‌ها

– آزمون فرضیه اصلی تحقیق

فضای سایبر در وقوع جرائم مواد مخدر نقش مثبت و معناداری دارد.

با توجه به اینکه در تحقیق حاضر نمرات مأخوذه برای کل پرسشنامه برابر با عدد ۸۳/۹۹ می‌باشد و اختلافی برابر با ۸/۹۹+ با میانگین پرسشنامه دارد، لذا در نظر کارشناسان، فضای سایبر در ارتکاب جرائم مواد مخدر تأثیرگذار و دارای نقش مثبت و معناداری

هست. همچنین با توجه به اینکه داده‌ها در ۵ سطح کیفی (بسیار زیاد، زیاد، متوسط، کم و بسیار کم) مطرح شده‌اند، با استفاده از مقایسه فراوانی مشاهده‌شده و مورد انتظار فرضیه اصلی و کاربرد آزمون نا پارامتریک خی دو میزان نقش و تأثیر فضای سایبر در وقوع جرائم مواد مخدر به شرح جداول زیر قابل ارائه است.

جدول شماره ۴: مقایسه فراوانی مشاهده‌شده و مورد انتظار فرضیه اصلی تحقیق

پاسخ‌ها	نتیجه مورد انتظار	نتیجه مشاهده‌شده
بسیار زیاد	۲۰	۵۳
زیاد	۲۰	۳۳
متوسط	۲۰	۸
کم	۲۰	۵
بسیار کم	۲۰	۱
جمع کل	۱۰۰	۱۰۰

جدول شماره ۵: نتیجه آزمون کاسکور

آماره	ارزش
میزان خی	۹۸/۷۲۰
درجه آزادی	۴
میزان خطا	۰/۰۰۰

آزمون خی دو نشان می‌دهد که میزان خی مشاهده‌شده (۹۸/۷۲۰) از مقدار بحرانی جدول در سطح خطای ۰/۰۵ بیشتر می‌باشد؛ بنابراین در بین فراوانی‌های موجود در جدول تفاوت معناداری وجود دارد و فضای سایبر می‌تواند در وقوع جرائم مواد مخدر دارای نقش مثبت و تأثیر بالایی باشد. لذا در نتیجه از نظر کارشناسان نقش فضای سایبر در وقوع جرائم مواد مخدر با اطمینان ۹۹ درصد، در حد بسیار زیاد می‌باشد.

– آزمون فرضیه فرعی اول

تبلیغات در خصوص انواع مواد مخدر در فضای سایبر، نقش فزاینده در وقوع جرائم مواد مخدر از قبیل افزایش کشت، تولید، توزیع، ترانزیت، خرید، فروش، قاچاق و مصرف آن دارد. با توجه به اینکه نمرات مأخوذه برای بعد تبلیغات در خصوص انواع مواد مخدر در فضای سایبر برابر با عدد ۲۶/۷۵ می‌باشد و اختلافی برابر با ۲/۷۵+ با میانگین پرسشنامه دارد، لذا در نظر کارشناسان، تبلیغات در خصوص انواع مواد مخدر در فضای سایبر در ارتکاب جرائم مواد مخدر تأثیرگذار می‌باشد. همچنین با توجه به اینکه داده‌ها در ۵ سطح کیفی

(بسیار زیاد، زیاد، متوسط، کم و بسیار کم) مطرح شده‌اند، با استفاده از مقایسه فراوانی مشاهده‌شده و مورد انتظار فرضیه اول و کاربرد آزمون نا پارامتریک خی دو، میزان تأثیر و نقش تبلیغات در خصوص انواع مواد مخدر در ارتکاب جرائم مواد مخدر به شرح جداول زیر قابل ارائه است.

جدول شماره ۶: مقایسه فراوانی مشاهده‌شده و مورد انتظار فرضیه اول

پاسخ‌ها	نتیجه مورد انتظار	نتیجه مشاهده‌شده
بسیار زیاد	۲۰	۳۸
زیاد	۲۰	۳۸
متوسط	۲۰	۱۸
کم	۲۰	۴
بسیار کم	۲۰	۲
جمع کل	۱۰۰	۱۰۰

جدول شماره ۷: نتیجه آزمون کاسکور

ارزش	*
۱۱۰/۳۰۰	میزان خی
۴	درجه آزادی
۰/۰۰۰	میزان خطا

آزمون خی دو نیز نشان می‌دهد میزان خی مشاهده‌شده (۱۱۰/۳۰۰) از مقدار بحرانی جدول شاخص در سطح خطای ۰/۰۵ بیشتر می‌باشد؛ بنابراین در بین فراوانی‌های موجود در جدول تفاوت معناداری وجود دارد و تبلیغات در خصوص انواع مواد مخدر در فضای سایبر، یکی از مؤثرترین دلایل ارتکاب جرائم مواد مخدر می‌باشد. در نتیجه از نظر کارشناسان تأثیر تبلیغات در خصوص انواع مواد مخدر در فضای سایبر، در ارتکاب جرائم مواد مخدر با اطمینان ۹۹ درصد در حد بسیار زیاد می‌باشد.

– آزمون فرضیه دوم

اشتراک نظرات در خصوص اثرات ناشی از مصرف مواد مخدر در فضای سایبر، نقش فزاینده در وقوع جرائم مواد مخدر از قبیل افزایش توزیع، خرید، فروش و مصرف دارد. با توجه به اینکه نمرات مأخوذه برای بعد اشتراک نظرات در خصوص اثرات ناشی از مصرف مواد مخدر در فضای سایبر برابر با عدد ۲۲/۵۹ می‌باشد و اختلافی برابر با ۱/۵۹+ با میانگین پرسشنامه دارد، لذا در نظر کارشناسان، اشتراک نظرات در خصوص اثرات

ناشی از مصرف مواد مخدر در فضای سایبر در ارتکاب جرائم مواد مخدر تأثیرگذار می‌باشد. همچنین با توجه به اینکه داده‌ها در ۵ سطح کیفی (بسیار زیاد، زیاد، متوسط، کم و بسیار کم) مطرح شده‌اند، با استفاده از مقایسه فراوانی مشاهده شده و مورد انتظار فرضیه دوم و کاربرد آزمون نا پارامتریک خی دو، میزان تأثیر و نقش اشتراک نظرات در خصوص اثرات ناشی از مصرف مواد مخدر در فضای سایبر در ارتکاب جرائم مواد مخدر به شرح جداول زیر قابل ارائه است.

جدول شماره ۸: مقایسه فراوانی مشاهده شده و مورد انتظار فرضیه دوم

پاسخ‌ها	نتیجه مورد انتظار	نتیجه مشاهده شده
بسیار زیاد	۲۰	۳۰
زیاد	۲۰	۳۸
متوسط	۲۰	۲۹
کم	۲۰	۲
بسیار کم	۲۰	۱
جمع کل	۱۰۰	۱۰۰

جدول شماره ۹: نتیجه آزمون کاسکور

ارزش	*
۴۲/۹۲۰	میزان خی
۴	درجه آزادی
۰/۰۰۰	میزان خطا

آزمون خی دو نیز نشان می‌دهد میزان خی مشاهده شده (۴۲/۹۲۰) از مقدار بحرانی جدول شاخص در سطح خطای ۰/۰۵ بیشتر می‌باشد؛ بنابراین در بین فراوانی‌های موجود در جدول تفاوت معناداری وجود دارد و اشتراک نظرات در خصوص اثرات ناشی از مصرف مواد مخدر در فضای سایبر، یکی از مؤثرترین دلایل ارتکاب جرائم مواد مخدر می‌باشد. در نتیجه از نظر کارشناسان تأثیر اشتراک نظرات در خصوص اثرات ناشی از مصرف مواد مخدر در فضای سایبر، در ارتکاب جرائم مواد مخدر با اطمینان ۹۹ درصد در حد زیاد می‌باشد.

– آزمون فرضیه سوم

اشتراک و انتشار اطلاعات در خصوص شیوه‌های تولید و استفاده از مواد مخدر در فضای سایبر، نقش فزاینده در وقوع جرائم مواد مخدر از قبیل افزایش کشت، تولید، توزیع، خرید، فروش و مصرف دارد.

با توجه به اینکه نمرات مأخوذه برای بعد اشتراک و انتشار اطلاعات در خصوص شیوه‌های تولید و استفاده از مواد مخدر در فضای سایبر برابر با عدد $20/70$ می‌باشد و اختلافی برابر با $2/70+$ با میانگین پرسشنامه دارد، لذا در نظر کارشناسان، اشتراک و انتشار اطلاعات در خصوص شیوه‌های تولید و استفاده از مواد مخدر در فضای سایبر در ارتکاب جرائم مواد مخدر تأثیرگذار می‌باشد. همچنین با توجه به اینکه داده‌ها در ۵ سطح کیفی (بسیار زیاد، زیاد، متوسط، کم و بسیار کم) مطرح شده‌اند، با استفاده از مقایسه فراوانی مشاهده‌شده و مورد انتظار فرضیه سوم و کاربرد آزمون نا پارامتریک خی دو، میزان تأثیر و نقش اشتراک و انتشار اطلاعات در خصوص شیوه‌های تولید و استفاده از مواد مخدر در فضای سایبر در ارتکاب جرائم مواد مخدر به شرح جداول زیر قابل ارائه است.

جدول شماره ۱۰: مقایسه فراوانی مشاهده‌شده و مورد انتظار فرضیه سوم

پاسخ‌ها	نتیجه مورد انتظار	نتیجه مشاهده‌شده
بسیار زیاد	۲۰	۴۱
زیاد	۲۰	۲۷
متوسط	۲۰	۲۲
کم	۲۰	۵
بسیار کم	۲۰	۵
جمع کل	۱۰۰	۱۰۰

جدول شماره ۱۱: نتیجه آزمون کاسکور

ارزش	*
۶۴/۳۶۰	میزان خی
۴	درجه آزادی
۰/۰۰۰	میزان خطا

آزمون خی دو نیز نشان می‌دهد میزان خی مشاهده‌شده ($64/360$) از مقدار بحرانی جدول شاخص در سطح خطای $0/05$ بیشتر می‌باشد؛ بنابراین در بین فراوانی‌های

موجود در جدول تفاوت معناداری وجود دارد و اشتراک و انتشار اطلاعات در خصوص شیوه‌های تولید و استفاده از مواد مخدر در فضای سایبر، یکی از مؤثرترین دلایل ارتکاب جرائم مواد مخدر می‌باشد. در نتیجه از نظر کارشناسان تأثیر اشتراک و انتشار اطلاعات در خصوص شیوه‌های تولید و استفاده از مواد مخدر در فضای سایبر، در ارتکاب جرائم مواد مخدر با اطمینان ۹۹ درصد در حد بسیار زیاد می‌باشد.

- آزمون فرضیه چهارم

عدم کنترل و دسترسی به اطلاعاتِ فعالینِ مجازیِ موادِ مخدر توسط پلیس و نهادهای مبارز، نقش فزاینده در وقوع جرائم مواد مخدر از قبیل افزایش کشت، تولید، توزیع، ترانزیت و قاچاق آن دارد.

با توجه به اینکه نمرات مأخوذه برای بعد عدم کنترل و دسترسی به اطلاعاتِ فعالینِ مجازیِ موادِ مخدر توسط پلیس و نهادهای مبارز برابر با عدد ۱۴/۵۸ می‌باشد و اختلافی برابر با ۲/۵۸+ با میانگین پرسشنامه دارد، لذا در نظر کارشناسان، عدم کنترل و دسترسی به اطلاعاتِ فعالینِ مجازیِ موادِ مخدر توسط پلیس و نهادهای مبارز در ارتکاب جرائم مواد مخدر تأثیرگذار می‌باشد. همچنین با توجه به اینکه داده‌ها در ۵ سطح کیفی (بسیار زیاد، زیاد، متوسط، کم و بسیار کم) مطرح شده‌اند، با استفاده از مقایسه فراوانی مشاهده شده و مورد انتظار فرضیه چهارم و کاربرد آزمون نا پارامتریک خی دو، میزان تأثیر و نقش عدم کنترل و دسترسی به اطلاعاتِ فعالینِ توسط پلیس و نهادهای مبارز در ارتکاب جرائم مواد مخدر به شرح جداول زیر قابل ارائه است.

جدول شماره ۱۲ : مقایسه فراوانی مشاهده شده و مورد انتظار فرضیه چهارم

پاسخ‌ها	نتیجه مورد انتظار	نتیجه مشاهده شده
بسیار زیاد	۲۰	۳۳
زیاد	۲۰	۲۸
متوسط	۲۰	۲۲
کم	۲۰	۴
بسیار کم	۲۰	۳
جمع کل	۱۰۰	۱۰۰

جدول شماره ۱۳ : نتیجه آزمون کاسکور

ارزش	*
۶۸/۲۰	میزان خبی
۴	درجه آزادی
۰/۰۰۰	میزان خطا

آزمون خبی دو نیز نشان می‌دهد میزان خبی مشاهده شده (۶۸/۲۰) از مقدار بحرانی جدول شاخص در سطح خطای ۰/۰۵ بیشتر می‌باشد؛ بنابراین در بین فراوانی‌های موجود در جدول تفاوت معناداری وجود دارد و عدم کنترل و دسترسی به اطلاعات فعالین مجازی مواد مخدر توسط پلیس و نهادهای مبارزه، یکی از مؤثرترین دلایل ارتکاب جرائم مواد مخدر می‌باشد. در نتیجه از نظر کارشناسان تأثیر عدم کنترل و دسترسی به اطلاعات فعالین مجازی مواد مخدر توسط پلیس و نهادهای مبارزه، در ارتکاب جرائم مواد مخدر با اطمینان ۹۹ درصد در حد بسیار زیاد می‌باشد.

رتبه‌بندی ابعاد تحقیق با استفاده از آزمون فریدمن

نتایج حاصل از جداول ۱۴، ۱۵ و بررسی و مقایسه‌ی ۴ بعد مورد بحث تحقیق با استفاده از آزمون نا پارامتریک فریدمن نشان می‌دهد که بالاترین میانگین در مقیاس فاصله‌ای مربوط به تبلیغات مثبت شبکه‌های مجازی با میانگین ۳/۸۵ و پایین‌ترین میانگین مربوط به مؤلفه‌ی عدم کنترل و دسترسی به اطلاعات فعالین مجازی مواد مخدر با میانگین ۱/۱۴ می‌باشد. همچنین نتایج نشان می‌دهد میزان خبی مشاهده شده (۲۳۴/۸۶۲) از مقدار بحرانی جدول شاخص در سطح خطای ۰/۰۵ بیشتر هست. لذا با اطمینان ۹۹ درصد می‌توان ادعا کرد که به‌صورت معناداری بین سؤالات و ابعاد پرسشنامه تفاوت معناداری وجود دارد.

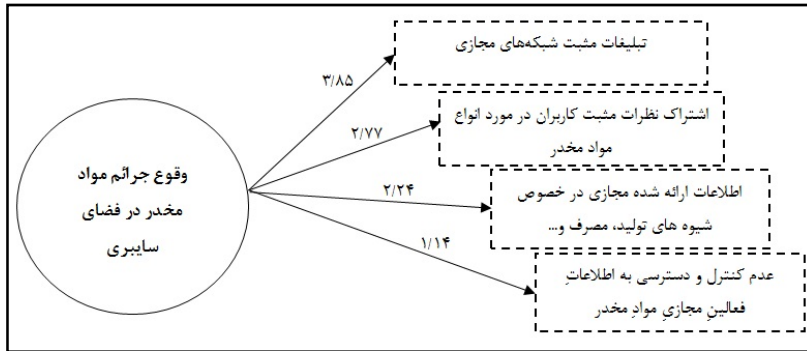
جدول ۱۴ : مقایسه میانگین نمرات

رتبه	میانگین	سؤالات تحقیق
۲	۲/۷۷	اشتراک نظرات مثبت کاربران
۱	۳/۸۵	تبلیغات مثبت شبکه‌های مجازی
۳	۲/۲۴	اطلاعات ارائه شده مجازی در خصوص شیوه‌های تولید
۴	۱/۱۴	عدم کنترل و دسترسی به اطلاعات فعالین مجازی مواد مخدر

جدول ۱۵: نتایج حاصل از آزمون فریدمن در جهت رتبه‌بندی مؤلفه‌ها

ارزش	*
۲۳۴/۸۶۲	میزان خی
۳	درجه آزادی
۰/۰۰۰	میزان خطا

با توجه به نتایج به‌دست‌آمده، مدل نهایی تحقیق به شرح زیر قابل‌ارائه می‌باشد.

شکل شماره ۲: مدل نهایی و تحلیل مسیر مربوط به ابعاد تحقیق

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر باهدف تحلیل نقش فضای سایبر در وقوع جرائم مواد مخدر انجام شد. با عنایت به یافته‌های تحقیق حاضر، نتایج نشان داد که متغیرهای تحقیق (۱- تبلیغات در خصوص انواع مواد مخدر در فضای سایبر، ۲- اشتراک نظرات در خصوص اثرات ناشی از مصرف مواد مخدر در فضای سایبر، ۳- اشتراک و انتشار اطلاعات در خصوص شیوه‌های تولید و استفاده از مواد مخدر در فضای سایبر و ۴- عدم کنترل و دسترسی به اطلاعات فعالین مجازی مواد مخدر توسط پلیس و نهادهای مبارز) نقش بسزایی در ارتکاب جرائم مواد مخدر در بستر فضای سایبر دارند.

یافته‌های پژوهش حاضر نتایج حاصل از تحقیقات قائد (۱۳۹۵) با عنوان نقش شبکه‌های اجتماعی در جرم‌زایی که بیانگر وجود ارتباط بین استفاده از شبکه‌های اجتماعی و ظهور رفتارهای انحرافی جدید از جمله آشنایی با انواع ترکیبات مخدر و روان‌گردان، تولیدات مستهجن، تولیدات ضد فرهنگی و... هست را تأیید می‌کند. یافته‌های قربانی (۱۳۹۶) که در پژوهش خود به پیش‌بینی سهم فضای سایبر در گرایش

به اعتیاد دانشجویان دانشگاه آزاد ارومیه پرداخته است، از حیث ابعاد تبلیغات انواع مواد مخدر و روان‌گردان و اشتراک نظرات مثبت کاربران در خصوص انواع مواد مخدر، هم‌سو و هم‌راستا با نتایج تحقیق حاضر هست. یافته‌های پژوهش رضوی (۱۳۹۳) که بیانگر این مهم است که خرید و فروش مواد مخدر در بستر اینترنت به‌عنوان ابزاری نوین مورد توجه قرار گرفته و کاربران از طریق آن به‌آسانی به انواع مواد مخدر دسترسی پیدا می‌کنند، هم‌جهت با نتایج تحقیق حاضر هست. نتایج تحقیق و پژوهش حاضر یافته‌های نقیب‌السادات و همکاران (۱۳۹۱) را تأیید می‌کند. نتایج هر دو تحقیق نشان می‌دهد که بین ابعاد فناوری‌های نوین ارتباطی و گرایش به اعتیاد و مواد مخدر رابطه معناداری وجود دارد. همچنین نتایج این تحقیق، سرانجام پژوهش علیوردی‌نیا (۱۳۸۷) که بیان می‌کند اطلاعات قابل دسترسی در اینترنت درباره انواع مواد مخدر، توسط افراد و گروه‌های مختلف با اهداف و انگیزه‌های متفاوت تولید و در اختیار همگان قرار می‌گیرند را تأیید می‌کند. در بین تحقیقات و پژوهش‌های خارجی نیز تحقیقات استیفن کوک و همکاران (۲۰۱۳)، استودارد (۲۰۱۲) و لیناتیک (۲۰۱۲) که در بخش مبانی نظری به نتایج این تحقیقات اشاره شد، هم‌سو و هم‌جهت با نتایج حاصل از پژوهش حاضر هست.

پیشنهادها

با عنایت به نتایج حاصل از تحقیق و با توجه به اینکه هر ۴ فرضیه تحقیق مورد تأیید قرار گرفته و مشخص گردید که ابعاد (۱- تبلیغات در خصوص انواع مواد مخدر در فضای سایبر، ۲- اشتراک نظرات در خصوص اثرات ناشی از مصرف مواد مخدر در فضای سایبر، ۳- اشتراک و انتشار اطلاعات در خصوص شیوه‌های تولید و استفاده از مواد مخدر در فضای سایبر و ۴- عدم کنترل و دسترسی به اطلاعات فعالین مجازی مواد مخدر توسط پلیس و نهادهای مبارز) در وقوع جرائم مواد مخدر نقش مثبتی دارد، لذا پیشنهادها ذیل در جهت مدیریت و پیشگیری از وقوع این جرائم ارائه می‌گردد.

با توجه به آزمون فرضیه اول و دوم تحقیق و ارتباط معنی‌دار بین تبلیغات و اشتراک نظرات در خصوص اثرات انواع مواد مخدر در فضای سایبر و وقوع جرائم مواد مخدر، پیشنهادهای ذیل خواهد توانست مؤثر و راهگشا باشد.

- آموزش افشار گوناگون مردم در خصوص عدم توجه و قبول جملات فریبنده در فضای

مجازی؛ از قبیل اینکه استفاده از برخی مواد مخدر موجب اعتیاد و وابستگی نمی‌گردد و هیچ‌گونه عارضه‌ای در پی ندارد و آموزش این اصل برای مردم که هر مصرفی منجر به اعتیاد خواهد شد.

- آموزش و آگاه‌سازی اقشار مختلف جامعه در خصوص چگونگی مصون ماندن از جرائم مواد مخدر در فضای مجازی از طریق رسانه‌های ارتباط جمعی، معلمین، اساتید دانشگاه، تألیف کتب، نشریات، مجله‌ها و غیره.

- پیشنهاد می‌گردد اطلاعات کافی در خصوص شناخت انواع مواد مخدر و اثرات آن از طریق فضای مجازی، نرم‌افزارهای موبایل، برنامه‌های اجتماعی، فیلم، مستند، مسابقات، طنز، تألیف کتب، نشریات و... توسط برنامه‌های تدوینی در اقسام رسانه در اختیار مخاطبین، علی‌الخصوص نوجوانان قرار گیرد تا در دام اشتراک نظرات کاربران خاطی در بستر فضای مجازی گرفتار نشوند.

- برنامه‌ریزی‌های مجازی برای اوقات فراغت در جهت استفاده کمتر از شبکه‌های مجازی غیرمجاز (کتابخانه‌های مجازی، مدارس مجازی).

- پیشنهاد می‌گردد نسبت به ارائه آموزش اینکه تبلیغات موجود در فضای سایبر موجبات تحریک نوجوانان و هدایت آنان به سمت تباهی خواهد بود و بنایستی در صورت روبه‌رو شدن با موارد مشابه به آن‌ها توجه نمود، اقدام کرد.

با توجه به نتایج حاصل از فرضیه‌های سوم و چهارم تحقیق مبنی بر اشتراک و انتشار اطلاعات در خصوص شیوه‌های تولید مواد مخدر در فضای سایبر و سختی کنترل و دسترسی به اطلاعات فعالین مجازی مواد مخدر توسط پلیس و نهادهای مبارز، پیشنهادهای زیر را می‌توان عنوان نمود.

- حضور هدفمند و برنامه‌ریزی‌شده و استفاده صحیح از فضای مجازی و شبکه‌های گروهی در جهت جلوگیری از ورود به شبکه‌ها و کانال‌های مبلغ انواع مواد مخدر.

- کاهش میزان حضور در فضای مجازی و استفاده‌ی محدود از اینترنت در جهت رفع نیازهای روزانه از قبیل ارسال و دریافت داده‌های شخصی و گروهی.

- پلیس فتا در خصوص شناسایی و انهدام باندهای ترویج فساد که در خصوص تبلیغ، ترویج، اشاعه، خرید، فروش، آموزش روش‌های تولید و درنهایت مصرف مواد مخدر

فعالیت می‌نمایند، با استفاده از علوم و فنون روز و بهره‌گیری از کارکنان توانمند در این حوزه، نسبت به پاک‌سازی فضای سایبر از حیث این پدیده اقدام نماید.

- با توجه به اینکه فضای سایبر فضایی محدود نبوده و روزبه‌روز بر تعداد سایت‌ها و شبکه‌های مجازی فعالین حوزه‌ی مواد مخدر و اعتیاد که در داخل و خارج از کشور فعالیت می‌نمایند افزوده می‌شود، لذا اقدامات پلیس به‌تنهایی جوابگوی وضعیت موجود نخواهد بود و نیاز است علاوه بر پلیس، خانواده‌ها نیز با استفاده از ابزارآلات و برنامه‌های پیشگیرانه وضعی از جمله نرم‌افزارهای فیلترینگ نسبت به کنترل تلفن‌های همراه، تبلت‌ها و رایانه‌های فرزندان و دیگر افراد تحت نظر خود اقدام نمایند.

- در خصوص مفهوم و شکل‌های به‌کارگیری تدابیر پیشگیرانه وضعی در فضای سایبر، به‌طور کلی می‌توان این‌گونه تدابیر را در چهار گروه زیر پیشنهاد نمود.

❖ تدابیر نظارتی.

❖ تدابیر صدور مجوز

❖ ناشناس‌کننده‌ها و رمزنگارها

❖ تدابیر محدودکننده دسترسی (فیلترینگ).

- وضع قوانین سخت‌گیرانه برای مخاطبین و هادیان سایت‌ها و شبکه‌های مواد مخدر در فضای مجازی.

- آگاهی و هوشیاری بیشتر پلیس سایبری در مورد کارکردهای ناصحیح فضای مجازی و طراحی سامانه‌های شناسایی خاطیان و سوداگران فعال مواد مخدر.

- پیشنهاد از سوی پلیس برای مبادی زی ربط در جهت وضع قوانین سخت‌گیرانه‌تر جهت برخورد با مجرمان جرائم مواد مخدر اینترنتی و اجرایی نمودن این قوانین.

- حساس‌سازی افکار عمومی در جهت شکل‌گیری اتفاق نظر در بین مردم به خطرات فضای مجازی از طریق پلیس فتا و مبارزه با مواد مخدر.

- گسترش هدفمند اطلاع‌رسانی از باندهای توزیع موارد مخدر و شیوه‌ها و رویکردهای آنان (در قالب گزارش خبری، مصاحبه، گزارش‌های مستند).

منابع

منابع فارسی

۱. ابراهیم پور، سمیرا، خزائی، کامیان (۱۳۹۱). آسیب‌های نوپدید؛ شبکه‌های اجتماعی مجازی در کمین خانواده ایرانی. *اولین همایش فضای مجازی و آسیب‌های اجتماعی نوپدید*، تهران، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی. بازیابی از:
http://www.civilica.com/Paper-NOPADID01-NOPADID01_013.html
۲. اسماعیلی، علی محمد (۱۳۸۹). جنگ نرم در همین نزدیکی، ساقی، تهران، چاپ اول.
۳. حسینی، سید حسن. (۱۳۸۴). تحلیل جامعه‌شناختی رابطه اینترنت و اعتیاد به مواد مخدر، *مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، ۱ (۲-۳)، صص ۱-۱۸. بازیابی از:
<http://fa.journals.sid.ir/ViewPaper.aspx?id=54290>
۴. دوران، بهزاد (۱۳۸۴). پیشنهاد برای کمک به حل مسئله اعتیاد به مواد مخدر با اتکا بر شبکه ارتباطات کامپیوتر واسط، *فصلنامه ارتباطات و فرهنگ*، ۱ (۲-۳)، صص ۱۹-۴۵. بازیابی از:
<http://www.magiran.com/magtoc.asp?mgID=3450&Number=3&Appendix=0>
۵. رضوی، علی (۱۳۹۳)، تشریح جرائم در فضای سایبر و نقش پلیس در پیشگیری از آن، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی*، دانشگاه آزاد واحد تبریز.
۶. علیوردی‌نیا، اکبر. (۱۳۸۷). اینترنت و سوءمصرف مواد (مخدر)، *مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، ۱ (۲-۳)، صص ۱۵۵-۱۷۰. بازیابی از:
<http://fa.journals.sid.ir/ViewPaper.aspx?id=54321>
۷. قائد، الهام، صدرالسادات، سید حمید (۱۳۹۵). نقش شبکه‌های اجتماعی در جرم‌زایی، *فصلنامه علمی تخصصی دانش انتظامی لرستان*، ۴ (۲)، صص ۷۱-۱۰۴. بازیابی از:
http://journals.police.ir/content.php?pagename=show-article&request_id=88191&journal_id=0
۸. فتاح، محمدتقی، منصوری فر، وحید. (۱۳۹۱)، بررسی تهدیدات و تأثیرات قاچاق مواد مخدر از مرز بین ایران و افغانستان و عملکرد جمهوری اسلامی ایران در امر مبارزه، *فصلنامه علمی ترویجی علوم و فنون مرزی، دانشگاه علوم انتظامی امین*. ۲ (۳)، صص ۶۷-۸۶. بازیابی از:
<http://journals.police.ir/content.php?pagename=show->

[article&request_id=3143&journal_id=16](http://icra.jrl.police.ir/content.php?pagename=show-article&request_id=3143&journal_id=16)

۹. قربانی، ابراهیم (۱۳۹۶، الف). مواد مخدر و روان‌گردان در فضای سایبر (با تأکید بر شبکه‌های اجتماعی مجازی)، چاپ اول، تهران، انتشارات راه فردا.

۱۰. قربانی، ابراهیم (۱۳۹۶، ب). اعتیاد زنان، شکل‌گیری تا پیشگیری؛ با تأکید بر نقش فضای مجازی در گرایش به اعتیاد زنان، چاپ اول تهران، انتشارات ریرا.

۱۱. قربانی، ابراهیم؛ کیانی، جواد؛ ابراهیمی، علی و اسدالله مالکی (۱۳۹۶)، پیش‌بینی سهم فضای سایبر (شبکه‌های مجازی) در میزان گرایش به سوءمصرف مواد مخدر و روان‌گردان. فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهش‌های اطلاعاتی و جنایی. ۱۲ (۴۶): صص ۲۶-۹. بازیابی از:

http://icra.jrl.police.ir/content.php?pagename=show-article&request_id=161358&journal_id=13

۱۲. قربانی، ابراهیم، مالکی، اسداله (۱۳۹۶). تحلیل تأثیر شبکه‌های مجازی تحت موبایل در گرایش به اعتیاد زنان (مورد مطالعه: استان آذربایجان غربی). فصلنامه دانش/انتظامی، ۱۰ (۳۵). صص ۱۳-۴۰. بازیابی از:

http://westaz.jrl.police.ir/content.php?pagename=show-article&request_id=164011&journal_id=39

۱۳. کمانگر، محمد، کاظمی، احمد (۱۳۹۳). قاچاق مواد مخدر در فضای سایبر. دو فصلنامه مطالعات مبارزه با مواد مخدر، ۶ (۲۲، ۲۳)، صص ۶۵-۷۴. بازیابی از:

<http://journals.police.ir/backend/uploads/f096e5293ac58dac8a326e6211f7a beb593e912f>

۱۴. مجرد، یوسف، اکبری، کریم. (۱۳۹۴). عوامل مؤثر بر گرایش به اعتیاد دانشجویان دانشگاه علمی کاربردی، فصلنامه علمی تخصصی دانش انتظامی استان آ. غربی، ۸ (۲۶)، ۷۱-۴۹.

<http://journals.police.ir/backend/uploads/17c10f648d280c492900b6f33fdd8266f3dbb095>

۱۵. مولایی، محمدمهدی (۱۳۸۹). شبکه‌های اجتماعی فراتر از ابزارهای تکنولوژیک. همایش پنجره مهر. فرماندهی انتظامی تهران شرق، معاونت اجتماعی.

۱۶. نقیب‌السادات، سید رضا، قانع، مهسا. (۱۳۹۱). فناوری‌های ارتباطی و گرایش به اعتیاد، جامعه‌شناسی مطالعات جوانان، ۲ (۵)، صص ۱۱۳-۱۲۸. بازیابی از:

<http://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1059023>

۱۷. نیسی، جمیل؛ مدحج، نضال. (۱۳۹۰). بررسی حریم خصوصی و حمایت داده‌های محیط سایبری در مقررات کیفی ایران با نگاهی تطبیقی به مقررات کیفی کشورهای آلمان، انگلستان و ایتالیا، همایش ملی شهر الکترونیک، همدان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان. بازیابی از:

http://www.civilica.com/Paper-LAUHNCEC01-LAUHNCEC01_034.html

۱۸. ورنر، سورین؛ تانکارد، جیمز. (۱۳۸۲). نظریه‌های ارتباطات، ترجمه دکتر علیرضا دهقان، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.

۱۹. یاسمی نژاد، عرفان؛ آزادی، اکرم؛ امویی، محمدرضا. (۱۳۹۰). فضای مجازی، امنیت اجتماعی، راهبردها و استراتژی‌ها، همایش ملی صنایع فرهنگی نقش آن در توسعه‌ی پایدار، کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمانشاه. بازیابی از:

http://www.civilica.com/Paper-NCCIRSD01-NCCIRSD01_063.html

منابع انگلیسی

20. Adorjan Michael (2015), "Drugs on the dark net: how cryptomarkets are transforming the global trade in illicit drugs", by James Martin, Palgrave MacMillan, 2014, 96 pp. \$55.90 (hard cover), \$38.00 Kindle edition, ISBN 1464-3529, British Journal of Criminology, 55 (4): 835-836. DOI: 10.1093/bjc/azv013. Retrieved from:

<https://editorialjurua.com/revistaconsinter/revistas/ano-i-volume-i/parte-2-direito-publico>

21. Agnew, Robert. (2009). Strain and Subcultural Theories of Criminality "in Joseph F, Sheley (Ed) Criminology: A Contemporary Handbook. 2nd ed, Belmont, California: Wadsworth School Business Affairs, (77)11,8-20.

Retrieved from:

<http://www.accountingweb.com/cgi-bin/item.cgi?id=99078>

22. Buxton J. Bingham, T (2015), "The Rise and Challenge of Dark Net Drug Markets". ISSN 2054-1910. Retrieved from:

<https://www.swansea.ac.uk/media/The%20Rise%20and%20Challenge%20of%20Dark%20Net%20Drug%20Markets.pdf>

23. Castells.M. (2011). The internet galaxy: Reflections on the internet, business and society. New York. Oxford university press. Retrieved from:

<http://dl.acm.org/citation.cfm?id=515976>

24. DiMaggio, P., Hargittai, E., Newman, W.R. and Robinson, J.P. (2001). Social implications of internet. *Annual review sociology*, (27)307-336. Retrieved from:
<http://sociology.soc.uoc.gr/socmedia/zambarloukou/A001K/Di-Maggio.pdf>
25. McKenna, K.Y.A. and Bargha, J.A. (2007). Can you see the real me? Activation and expression of the true self on the internet. *Journal of social issues*. 58(1), 33-48. Retrieved from:
<https://pdfs.semanticscholar.org/1ef6/ca1a244640d8425648245946ac4122996e49.pdf>
26. McQuail, D. (2005). *McQuail's mass communication theory*. 5th edition. Sage publications. London.
27. Ritters, Eileen, (2012), Class List [not equal to] Friend List, *Educational Horizons*, (90)2, 21-22.
28. Stephanie H. Cook. (2013), Online Network Influences on Emerging Adults' Alcohol and Drug Use. *Youth Adolesc.* 2013 Nov; 42(11): 1674-1686.
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3620906/>
29. Stoddard, Sarah A. (2012). Permissive Norms and Young Adults' Alcohol and Marijuana Use: The Role of Online Communities, Published online 2012 Dec 2. doi: 10.1007/s10964-012-9869-1. Retrieved from:
1. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3469050/>
30. Santi Alexandre de, (2015). "Olado Negro do Facebook. Superinteressante". Editora Abril. Edição 348, 30-34. ISSN 0104178-9.
31. Skinner Norman C. (2013). *Systematic Review of Health Behavior Change Research*. University of Toronto, 2(1), 2-12. Retrieved from:
<http://ajph.aphapublications.org/doi/abs/10.2105/AJPH.2012.301071>
32. Volman B. and Lundgren, D.C. (2011). Love on the internet: Involvement and misrepresentation in romantic relationships in cyberspace vs. realspace. *Computers in human behaviour*, 17, 197-211.
33. Wood, Julia. (2010). *Communication theories in action*, united states of America, wadsworth